

Жураўская Л.В. (Мазыр, Беларусь)

**СПОСАБЫ ПЕРАДАЧЫ ЧУЖОЙ МОВЫ Ў ТВОРАХ ЯНКІ БРЫЛЯ
(СТРУКТУРНА-ПРАГМАТЫЧНЫ АСПЕКТ)**

У сучаснай беларускай лінгвістыцы на структуру простае мовы як сродку перадачы чужой мовы звернута значная ўвага, стылістычны аспект праблемы, аднак, амаль не вывучаны, асабліва патрабуе асвятлення праблема індывідуальна-аўтарскага выкарыстання простае мовы як сродку выяўлення мыслення пісьменніка ў сувязі з адлюстраваннем рэчаіснасці ў мастацкіх вобразах, г. зн. прагматычны аспект.

У якасці матэрыялу даследавання ўзяты апавяданні майстра беларускай прозы Янкі Брыля [2], уменне якога ў адборы і выкарыстанні моўных адзінак, наданні ім дадатковай сэнсавай і эмацыянальнай вагі не раз падкрэслівалася *літаратуразнаўцамі* [4].

У аналізаваных тэкстах выяўлены наступныя структурна-семантычныя тыпы простага мовы: выказаная і нявыказаная простая мова, выказаная мова – у форме дыялога і ў маналагічнай форме. Простая мова ў форме дыялога афармляецца з чырвонага радка, перад ёю ставіцца працяжнік. Напрыклад: А тут адзін з гэтых хлопцаў прамовіў:

– Дзе ты там, грэшная душа? Выходзь на божае святло! [1, с. 260].

Выказаная простая мова ў аўтарскім маналагічным выкладзе бярэцца ў двукоссе і пішацца ў адзін радок са словамі аўтара. Напрыклад: І тады ён, Сярожа, сказаў: “Добры вечар, Галя. І ты ад нас хаваешся?” [1, с. 260].

Нявыказаная простая мова выяўлена таксама двух тыпаў: думкі дзейных асоб, а таксама так званая “ўключаная” простая мова – словы адной дзейнай асобы ў мове другой ці ў мове апавядальніка. Гэтыя тыпы простага мовы таксама графічна выдзяляюцца – бяруцца ў двукоссе. Напрыклад: “Ён – камандзір. Я так і ведала! – міжвольна з радасцю падумала Галя [1, с. 260].

– Ды што ты ўсё: “ідзеш, ідзеш”? Ну, іду [1, 24].

Ва ўсіх выпадках сказы з простага мовай складаюцца з двух кампанентаў – слоў аўтара, якія ўводзяць простую мову і з’яўляюцца сінтаксічным цэнтрам канструкцыі, уключаюць дзеясловы маўлення, думкі, аддзеяслоўныя назоўнікі (думка, шэпт, голас, крык і г. д.), і самой простага мовы. Адносіны паміж словамі аўтара і простага мовай такія ж, як і ў бяззлучнікавым складаным сказе, і залежаць ад семантыкі дзеясловаў у словах аўтара: пры дзеясловах маўлення і думкі простая мова выступае ў ролі аб’екта, адносіны аб’ектныя, пры аддзеяслоўных назоўніках простая мова выконвае ролю азначэння, адносіны атрыбутыўныя. Напрыклад; – Ага яго! – крыкнуў на Даніка здаравенны Сымонішын Васіль і затупаў “на страх” нагамі (крыкнуў што?) [1, с.36].

– Ды, зрэшты, колькі ў яго ні пытайся, толькі і будзе адказ: “А багі яго ведаюць! Адчапіся!” Ад слоў аўтара да простага мовы можна паставіць пытанне: адказ які? (ахрыбутыўныя адносіны) [1, с. 40].

У мове апавяданняў Я. Брыля для ўвядзення простага мовы ў словах аўтара часцей ужываюцца дзеясловы, якія не проста перадаюць факт маўлення, а характарызуюць манеру гаварэння, паводзіны, жэсты (ныць, шаптаць, спыніць, перакрычаць, пачаць, галасы пасыпаліся, як бульба з меха, усміхнуцца, кіўнуць), міміку гаворакай асобы, выражаюць адносіны аўтара да гаворакай асобы (неадабрэнне, асуджэнне, замілаванне і інш.), пачуцці гаворакай (узрадавацца, нахмурыцца, крычаць,

перакрычаць), прычым дзеясловы крычаць, перакрычаць уводзяць простую мову адмоўных герояў, што характарызуе іх культурны ўзровень, адносіны да іншых герояў. Так, панна Рузя, новая настаўніца, крычыць на дзяцей-беларусаў, бо яна не любіць іх, крычыць на Зосю-бяднячку солтыс Палуян, крычаць паліцэйскія на беларускіх дзяцей.

Напрыклад: – Ціха, дрэні! – старалася перакрычаць усіх панна Рузя, а потым, калі вучні сціхлі, яна, паглядзеўшы на Янку, сказала: – “Сядай, матолак!” [1, с. 49].

Найчасцей простая мова ўводзіцца ў аналізаваных тэкстах такім спосабам, як непасрэднае ўключэнне – без дзеясловаў ці іх эквівалентаў. Такое ўключэнне – гэта сродак перадачы руху падзей, калі дзеяннем з’яўляецца сам факт маўлення. Такая простая мова называецца сітуацыйнай: яна арганічна ўзнікае з сітуацыі зносін, ёй папярэднічае аўтарскі выклад – апісанне дзеянняў іншых асоб, а простая мова – гэта рэакцыя на гэтыя дзеянні. Такім чынам, простая мова – ланцужок у руху падзей, развіцця сюжэту і адначасова сродак самахарактарыстыкі гаворачай асобы. Напрыклад: Данік падае ёй свой сшытак, кладучы яго на Санькава месца.

– О, што гэта – аладка з хвосцікам?

Усе смяюцца, а пані Мар’я бярэ ў Даніка яго пэндзік, набірае чырвонай фарбы і пачынае папраўляць яго няшчаснае яблыка [1, с. 260].

Своеасаблівым спосабам перадачы простае мовы ў тэкстах Я. Брыля з’яўляецца ўкрапленне, “інкрустацыя” [3, с. 64] асобных чужых слоў, выразаў як членаў сказа ў аўтарскае маўленне, у простую ці няўласна-простую мову, графічна яны выдзяляюцца двукоссем. Гэта найбольш эканомны спосаб пачуць чужое слова, сродак стварэння гумару, аб’ектывізацыі мовы гаворачай асобы (пісьменніка, героя). Напрыклад: Дзяўчаты акружылі ложка настаўніцы. Эх, падлізы! Цяпер – дык “проша пані! проша пані”, а адразу? [1, с. 47].

Часта інкрустацыя ўжываецца ў мове аўтара, уяўляючы сабой агульнавядомыя мянушкі, выразы, што маюць характарыстычнае прызначэнне, з’яўляюцца сродкамі стварэння гумару.

Напрыклад: – І не быдла вы хіба? – крычала перад класам “дзеўка ў розуме”. – Хоць бы ты, Данель Малец. Усцерабіўся, божы конь, з нагамі на акно. Дзікун [1, с. 51]. “Інкрустацыі” звычайна выступаюць у ролі членаў сказа – дзейніка, дапаўнення, азначэння, акалічнасці.

У тэкстах аповяданняў Я. Брыля простая мова перадаецца найбольш часта ў форме дыялога, які разам з маналагічнай формай простае мовы з’яўляецца сродкам перадачы руху, развіцця падзей.

Паводле структуры дыялог складаецца з рознай колькасці рэплік (ад 2 да 10), цесна звязаных паміж сабой сэнсава і структурна.

Напрыклад: Малы паглядзеў на Даніка, усміхнуўся і хвацка прывітаўся, працягнуўшы руку.

– Чэсць! – сказаў ён. – Я называюся Адаць,

– А я Данік.

– Данік? Мама, а так называюцца?

– Называюцца, сынку. Будзь ветлівы. Добра?

– Добра. Я толькі мамусю пацалую [1, с. 46].

Паводле значэння і фармальных асаблівасцей дыялагічныя адзінствы ў Я. Брыля дзеляцца на наступныя тыпы:

1. Пытальна-адказныя дыялагічныя адзінствы: Прыпыніўшыся, Зося азіраецца і з усмешкай пытае свайго гаспадара:

– Ідзеш, Даніла?

– Іду, іду, – адказвае Сівы. І вочы яго ажно пабліскваюць з-пад башлыка [1, с. 22].

2. Дыялагічныя адзінствы, у якіх другая рэпліка працягвае незакончаную першую: Мікола: – Пайдзі да студні, выцягни вады і прымачы.

Данік: – Ды і гразь змыю [1, с. 4].

3. Дыялагічныя адзінства, у якіх рэплікі звязаны адным прадметам думкі, уяўляюць сабой выказванні адносна яго:

Данік: – Ды не, дзядзька Мікола, храпка – гэта не ануча.

Мікола: – Ну, дык я не ведаю [1, с. 12].

Дыялагічныя адзінства, у якіх другая рэпліка выражае згоду ці нязгоду з заключэннем першай рэплікі:

Мікола пакінуў хлопца каля плота і вярнуўся ў круг.

– Грай, Сцяпан, – сказаў ён гарманісту, – ды толькі не для яго.

Дурня трэба, хлопцы, трохі правучыць.

– Правільна, Мікола! Байкот яму сёння, – пачуліся галасы [1, с. 16].

Для дыялагічных адзінстваў Я. Брыля характэрна, такім чынам, інтанацыйная і сэнсавая незакончанасць першай рэплікі, лексічны паўтор (падхват) слова першай рэплікі ў другой, заканамерная непаўната другой рэплікі – усё гэта самым цесным чынам звязвае адну рэпліку з другой, ператварае іх у адзіную структуру.

Калі гаварыць пра функцыянальны аспект праблемы, то простая мова ў тэкстах аналізаваных апавяданняў, аповесцей Я. Брыля з’яўляецца сродкам маўленчай характарыстыкі герояў, адлюстроўвае паступовае развіццё іх характараў. Так, развіццё слоўнікавага запасу галоўнага героя аповесці Я. Брыля “Сіročы хлеб” Даніка Мальца, сталенне яго думак, наяўнасць пэўных класавых перакананняў раскрываецца ў яго простае мове праз яе лексічны склад, структуру сказаў. Пры першай сустрэчы з панам Цабам, вясковым настаўнікам, перад намі звычайны вясковы хлопчык, “дзіця прыроды”. Першы дыялог з настаўнікам (у рэпліках-

адказах слова “ыгы”, “лжаце”) выяўляе непасрэднасьць малога. Далей у прастай мове Даніка больш рашучыя інтанацыі:

– Панскі падліза... Запрадаўся з душой... І Міколу прадаў... [1, с. 36]. лаканічнасьць фраз (трэба!), – усе гэта паказвае, што Данік зразумеў, як сябе паводзіць у школе, дзе дзецям беларусаў даюць “падмацаванне” толькі фармальна, “на адчэпнае”.

Індывідуалізацыя прастай мовы герояў выяўляецца ў аналізуемых тэкстах праз ужыванне іншамовных элементаў (паланізмы ў мове пана Цабы, панны Рузі – настаўнікаў), у аповесці “Галя” лаканічна характарызуецца шматнацыянальны склад Чырвонай Арміі – праз увядзенне маўлення герояў па-руску, -украінску.

Лаканічна, не даючы ацэнкі дыялогу Галі з яе маленькай дачушкай Сонечкай, Янка Брыль дасягае вяршыні вобразнасці: са зместу прастай мовы Галі мы пазнаём, што дзеці – адзіная ўцеа Галі ў яе становішчы, прастая мова Сонечкі выяўляе, што дзяўчынка яшчэ зусім маленькая, але ўжо разумее, як любіць яе мама, і яна адказвае маме тым самым:

– Ты, мамка, спала са мною?

– З табою.

– Сёння, мамка, нядзеля?

– Нядзеля. Сукенку ты надзенеш новую, дачушка. Гэтую.

– А ты, мамка, пойдзеш у поле? Жыта дажалі, дык трэба ўжо авёс.

Антось таксама пойдзе.

– Ён паспіць. Ён малаціў усю ноч.

– Антось наш вялікі. Ён у нас, мамка, харошы.

– Харошы, дачка, харошы.

– І я харошая, мамка. Я цябе слухаю.

– Ты – таксама, дачушка. Ты лепшая за нас усіх [1, с. 264].

У прастай мове Сонечкі захоўваюцца асаблівасці мовы дзяцей (пытанне і сама адказвае на яго, шматзлучнікаваць, шматтэмнасць дыялога – наяўнасць пяці дыялагічных адзінстваў) – усё гэта адлюстоўвае асаблівасці мыслення дзяцей, няўменне лагічна будаваць маўленне.

● Літаратура

1. Брыль, Я. У сям’і: Аповесці і апавяпанні / Я. Брыль. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1976.

2. Бурак, Л. І. Сучасная беларуская мова. Сінтаксіс і пунктуацыя: Вучэбны дапаможнік для філалагічных факультэтаў універсітэтаў / Л. І. Бурак. – Мінск: Універсітэцкае, 1987. – 320 с.

3. Горленко, О. А. Способы передачи чужой речи: Автореферат. На соискание учёной степени кандидата филологических наук / О. А. Горленко. – Мінск, 1975. – 22 с.

4. Канэ, Ю. Як паветра і хлеб: Жыццёвы і творчы шлях Я. Брыля / Ю. Канэ. – Мінск: Мастацкая літ., 1988. – 319 с.